

УДК 342.951:347.79 (477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.17>

Кузнєцов Сергій Сергійович,

кандидат політичних наук,

директор

Навчального центру фахівців морського транспорту

ORCID ID: 0000-0002-8607-6414

КОНЦЕПТ «МОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ» У КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ (МОРСЬКОЇ) ДОКТРИНИ ДЛЯ УКРАЇНИ

MARITIME ACTIVITY CONCEPT IN A CONTEXT OF LEGAL (MARITIME) DOCTRINE OF UKRAINE

У статті досліджено концепт «морська діяльність» у контексті правової (морської) доктрини для України. Розуміння поняття «правовідносини» як виду суспільних відносин, що виникають із суспільного життя, зокрема, як наслідок суспільно корисної діяльності суб'єктів такої діяльності, та дістали врегулювання правовими засобами, природно приводить автора до висновку, що досягнення мети дослідження потребує вирішення проблеми визначення та змісту поняття «морська діяльність». При цьому наявність декількох нормативно-правових визначень та чисельних наукових досліджень проблеми, а отже, як наслідок, відсутність єдиного розуміння щодо її загальноприйнятого вирішення, унеможливує формування концепту «морська діяльність» у контексті правової (морської) доктрини для України. Зазначене слід розглядати як відсутність правового обґрунтування, тобто відсутність загальнотеоретичних правових підвалин її формування та реалізації, зокрема концептуальних правових положень, що і визначає актуальність дослідження. За результатами дослідження автор робить висновок, що визначення певних понять, які наведені у текстах Морської доктрини України 2009 та 2018 років (затверджені підзаконними нормативно-правовими актами), не відповідають визначенням, наведеним у нормах чинного законодавства України, зокрема UNCLOS 82 – міжнародного договору України; формулює визначення поняття, що охоплюється терміносполученням «морська діяльність» як виду цілеспрямованої, правомірної, суспільно корисної соціальної активності у сфері освоєння морського довкілля, що здійснюється на підставі, у межах, у формах і у спосіб, які визначені нормами морського права, чим створюється її специфічний (видовий) правовий режим, як результат перетворення суспільних відносин між її суб'єктами у «морські правовідносини»; визначає складники змісту поняття, що охоплюється терміносполученням «морська діяльність», як її підвиди; визначає необхідність та наукову пропозицію про включення концепту «морська діяльність» до процесу формування та реалізації правової (морської) доктрини для України.

Ключові слова: діяльність, суспільні відносини, правові відносини, морські простори, морська діяльність, правова (морська) доктрина для України.

The article is devoted to the research of the concept of maritime activity in a context of legal (maritime) doctrine of Ukraine. Understanding of a 'legal relations' notion as a type of public relations that develop out of public life, in particular because of community service of subjects' of such activity and that are regulated by legal means, has naturally led the author to a conclusion that meeting the overall objective of the study requires solving the problem of definition and meaning of 'maritime activity' notion. Herewith, availability of several legislative definitions and multiple researches of the problem and, as a result, lack of common understanding of its generally accepted solution, makes it impossible to form the concept of maritime activity in a context of legal (maritime) doctrine of Ukraine. The said above should be considered as lack of legal base, in other words, lack of general theoretical legal foundations for its forming and implementation, in particular conceptual laws, which determines the relevance of the study. According to the study, the author concludes, that definitions of particular notions, shown in the texts of the Maritime doctrine of Ukraine of 2009 and 2018 (approved by statutory regulations) do not meet the definitions given in the current legislation of Ukraine, including United Nations Convention on the Law of the Sea 1982, the international agreement of Ukraine; forms the definition of the notion that includes 'maritime activity' term as a type of purposeful, legitimate, socially useful community service in the field of marine environment, carried out on the basis, within the limits, by ways and in the manner defined by the maritime law, which creates its specific (varietal) legal type, as a result of transformation of the public relations between its subjects into 'maritime legal relations'; defines the components of the definition included in the 'maritime activity' term as its subtypes; determines the need and scientific offer to include 'maritime activity' concept to the process of formation and implementation of the legal (maritime) doctrine of Ukraine.

Key words: activity, public relations, legal relations, marine environment, maritime activity, legal (maritime) doctrine of Ukraine.

14 грудня 2009 року набула чинності Постанова Кабінету Міністрів України від 07 жовтня 2009 р. № 1307 «Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року» [1]. Вказаною постановою було затверджено першу редакцію Морської доктрини України на період до 2035 року (далі – Мордок 2009). 28 грудня 2018 року набула чинності Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1108 «Про внесення змін до Морської доктрини України на період до 2035 року» [2]. Цією постановою було затверджено другу – чинну на цей час (24.05.2021) – редакцію Морської доктрини України на період до 2035 року (далі – Мордок 2018). 03 грудня 2020 року набула чинності Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1023 «Про внесення змін до пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 р. № 1307 та визнання таким, що втратив чинність, пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1108» [3]. Вказаною постановою зміни до Мордок 2018 не вносилися, але слід зазначити, що завдання реалізації Мордок 2018, зокрема забезпечення дотримання її положень під час розроблення «документів державного планування» – практичне завдання – не було скасовано. При цьому забезпечення якості та ефективності реалізації Мордок 2018 певною мірою залежатиме від наукового обґрунтування форм, методів і напрямів діяльності компетентних органів виконавчої влади України, що слід розглядати як наукове завдання. Отже, об'єктом дослідження визначено формування загальнотеоретичних підвалин правової (морської) доктрини для України, а його предметом – концепт «морська діяльність» у контексті правової (морської) доктрини для України [4, с. 279].

Метою дослідження є вивчення концепту «морська діяльність» у контексті правової (морської) доктрини для України. Для досягнення мети дослідження проаналізовано наукові здобутки українських та іноземних учених, що становлять його емпіричну базу. Це, зокрема, наукові праці таких учених, як А. Крижанівський, С. Максимов, О. Петришин – у сфері загальнотеоретичної юриспруденції; Т. Аверочкіна, О. Висоцький, Є. Додін, В. Єфремов, С. Ківалов, С. Кузнецов, В. Цемко, О. Щипцов – у сфері морського права, а також праці радянських науковців-мариністів: Ю. Барсегова, Л. Імнадзе, А. Колодкіна, Т. Співакової, І. Тарханова у цій сфері. Нормативно-правовою основою дослідження є законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти України, в яких дістали свого врегулювання питання, що пов'язані з морською діяльністю.

Становлення правової, демократичної, соціальної держави зумовлює нагальну потребу осмислення значущості права як невід'ємного складника життєдіяльності суспільства, як «універсального способу впорядкування суспільних відносин», «характерні риси» їх правового впорядкування, а отже, «сучасне бачення ролі та місця права» в регулюванні різних сфер суспільних відносин [5, с. 87]. С. Максимов стверджує, що «світоглядно-методологічною підставою» правового об'єктивізму виступає «матеріалістична настанова виведення всіх ідеальних смислів з «життя», з об'єктивної реальності», а «правова реальність» розглядається при цьому як «реальність суспільних відносин» [5, с. 50–51]. А. Крижанівський визначає суспільство як сукупність різноманітних зв'язків і відносин між людьми, як «продукт їхньої взаємодії» у самих різних сферах життя [6, с. 284]. Існування і розвиток соціальної діяльності зазвичай пов'язують із поняттям «діяльність», розуміючи її як «цілеспрямоване відображення та перетворення навколишнього світу», як спосіб «практично-духовного освоєння світу (К. Маркс)» [7, с. 60, 61]; як «специфічно людську» форму активного відношення до навколишнього світу, зміст якої становить його «цілеспрямовану зміну та перетворення», яка є «реальною рушійною силою суспільного прогресу та умовою самого існування суспільства» (саме «концепція «діяльність» відіграла важливу роль у розвитку певного кола наукових галузей, зокрема «мовознавства, психології, етнографії тощо») [4, с. 160]; як вияв соціальної активності («(від лат. *activus* – дієвий) – свідомо, цілеспрямована діяльність людини, орієнтована на перетворення об'єктивних соціальних умов» [7, с. 7].

Вищенаведене, з огляду на вирішення завдань цього дослідження, слугує підставою для визначення поняття, що охоплюється терміном «діяльність», як вияв соціальної активності, як специфічна форма і спосіб активного освоєння соціальної реальності, зокрема сукупності та результатів взаємодії різноманітних зв'язків і відносин, які об'єктивно існують у різних сферах суспільного життя – родова ознака поняття. Звідси морську діяльність слід розуміти і досліджувати як певний вид соціальної активності у певній сфері суспільного життя, як активне освоєння морського довкілля (об'єктивної реальності), що породжує певну сукупність суспільних зв'язків і відносин – видова ознака поняття.

Нормативно-правове визначення та окреслення змісту поняття саме як поняття, що охоплюється терміносполученням «морська діяльність»,

уперше було надано у тексті Мордок 2009 (див. Розділ «Визначення основних термінів»). Але вже у тексті Мордок 2018 визначення та зміст вказаного поняття дістали принципових, на наш погляд, змін і доповнень (див. Розділ «Визначення термінів»). Зазначене зумовлює необхідність дослідження відповідних визначень у текстах Мордок 2009 і Мордок 2018, а також їх порівняння із текстами інших норм чинного законодавства України, зокрема Конвенції ООН з морського права 1982 року (далі – UNCLOS 82) [8]. Отже, йдеться про аналіз понятійно-термінологічного апарату вказаних актів, но не про аналіз «визначення термінів». *Морська діяльність* – це «використання ресурсів» районів Світового океану («Азовського і Чорного морів, Керченської протоки та інших районів» (Мордок 2009); це «вивчення, освоєння і використання моря», захист національної безпеки, «морська торгівля» (Мордок 2018).

Наведемо зауваження щодо наведених вище визначень. По-перше, щодо розуміння змісту понять «море» і «Світовий океан». Так, просторовою сферою дії положень UNCLOS 82 є «морські простори» (“ocean space”) [8, Преамбула]. При цьому UNCLOS 82 поняття «Світовий океан» не використовує і не визначає; поняття «море», «океан», «морські простори» використовує, але не визначає. Наведемо застереження щодо використання термінів «море» (“sea”) і «морські простори» (“ocean space”) у тексті UNCLOS 82. Так, Комітет щодо морського дна (SBC) на сесії, що відбулася в 1971 році на Мальті, запропонував визначати поняття “ocean space” як таке, що охоплює поверхню моря, товщу вод і морське дно за межами внутрішніх вод (“Ocean Space comprises the surface of the sea, the water column and the seabed beyond internal waters”) [9, с. 10]. Відповідно до п. 3 ст. III Лондонської конвенції 1972 року поняття «море» означає «всі морські води, інші ніж внутрішні води держав (“all marine waters other than the internal waters of States”) [10]. Наведені визначення «певною мірою розповсюджені (“to some extent circular”)», але не можуть бути застосованими до UNCLOS 82 як мінімум стосовно п. 2 статті 8, що встановлює «право мирного проходу» через внутрішні води. Звідси положення UNCLOS 82 застосовуються до морських просторів, які знаходяться «на певній відстані від берега, і не залежать (“at given distances from land, regardless of”)» від технічної, юридичної або фізичної класифікації вод цих морських просторів. Звідси «води, що покривають морське дно (“the waters covering the seabed”)» визначаються як «вкриваючі води (the “superjacent waters”)

у ст. ст. 56, 78 і 135; а води, що розташовані у бік берега, від базисних ліній яких відлічують територіальне моря, визначені як «внутрішні води (“internal waters”))» у ст. 8 і «архіпелажні води (“archipelagic waters”))» у ст. 49 для держав-архіпелагів [11, с. 42–44].

Відповідно до законодавства України «Світовий океан» – це, наприклад, «акваторії морів та океанів за межами митної території України» [12] (загальноновизнаним є розуміння змісту згаданого поняття як «загальної сукупності» океанів, морів, проливів і заток, води яких створюють «безперервну океаносферу, всі навколишні острови і материки» – 70,8% поверхні Землі [13, с. 163–164]), а «море» – це, наприклад, «водний об’єкт – природний або створений штучно елемент довкілля, в якому зосереджуються води» [14, ст. 1]. При цьому «морська вода» – це «води земної поверхні, що зосереджені в морях» та характеризуються зокрема «постійним сольовим складом» [15].

По-друге, щодо розуміння змісту поняття «райони» (за текстом Мордок 2009 – «Азовського і Чорного морів, Керченської протоки та інших районів»; за текстом Мордок 2018 – «моря» і зони «національних інтересів» на морі, що мають «економічне та стратегічне значення для українського народу і держави»).

Морські простори «розрізняють» залежно від їх «міжнародно-правового режиму і статусу», зокрема наявності або відсутності «територіального суверенітету» над ними [16, с. 152]. UNCLOS 82 містить положення, що стосуються процесу, принципів, правил і процедур визначення меж певних районів (зон) морських просторів прибережними державами, зокрема: у межах суверенітету – внутрішні води (морські), територіальне море; поза межами суверенітету (у межах національної юрисдикції) – прилегла зона, виключна економічна зона, континентальний шельф; поза межами суверенітету (поза межами національної юрисдикції) – відкрите море, міжнародний район морського дна. Звідси слід розуміти, що йдеться про «районування/зонування/розмежування/делімітацію» морських просторів, тобто про встановлення просторових меж дії суверенітету і національної юрисдикції прибережної держави, що є одним із найсуттєвіших аспектів освоєння морських просторів для України як прибережної держави.

По-третє, щодо розуміння змісту поняття «ресурси». Йдеться про «природні ресурси» (за текстом Мордок 2009); «природно-ресурсний потенціал», «водні біоресурси» та ресурси моря, що до них не відносяться, «корисні копалини»

(за текстом Мордок 2018). UNCLOS 82 містить, наприклад, такі визначення: «ресурси» означає всі тверді, рідкі або газоподібні мінеральні ресурси (“*mineral resources*”), включаючи поліметалічні конкреції, на морському дні або в його надрах; ресурси, коли вони видобуті з Району, розглядаються як «корисні копалини (“*minerals*”)» – ст. 133, п.п. а), б).

Складники морської діяльності – морська господарська діяльність; військово-морська діяльність; діяльність, що пов’язана з охороною державного кордону на морі – за текстом Мордок 2009; торговельне мореплавання, морський транспорт, суднобудування, військово-морська діяльність, використання водних біоресурсів та інших ресурсів моря, туристична та рекреаційна діяльність, а також діяльність у сферах науки, освіти, екології і захисту моря – за текстом Мордок 2018.

Наведемо деякі визначення змісту певних підвидів морської діяльності. Аквакультура (від лат. *aqua* – вода і *cultura* – «обробіток, догляд») – розведення і вирощування водних організмів (риб, моллюсків, ракоподібних, водоростей) з метою підвищення продуктивності водойм. Розведення організмів у морській або підсоленій воді зветься марикультура [16, с. 9]. Рациональне використання морських живих ресурсів передбачає «дослідження, використання, збереження та управління» ними [16, с. 141]. «Збереження» – це комплекс заходів (національно-правового і міжнародно-правового характеру), що спрямовані на підтримання або відтворення популяції видів до рівнів, за яких може бути забезпечено максимально стійкий їх вилов. При цьому слід враховувати відповідні екологічні, географічні та економічні фактори, новітні наукові дані та загальнорекомендовані міжнародні стандарти [16, с. 222]. Військово-морська діяльність – «повсякденна» діяльність військово-морського флоту «в мирний час», форми і види якої у певних районах морських просторів дістали міжнародно-правового обґрунтування. Військове мореплавання – важливіша частина військово-морської діяльності [16, с. 31, 32].

О. Висоцький і В. Цемко досліджували «великий комплекс органічно пов’язаних і тісно переплетених питань політичного, економічного, екологічного і правового характеру», поява яких, на їхню думку, пов’язана із «різким зростанням інтенсифікації використання ресурсів» Чорноморсько-Азовського басейну [17, с. 3]. О. Щипцов і В. Єфремов досліджували передумови і процес транспортного освоєння Азовського моря. Вони визначили вказаний аспект діяльності людини як процес освоєння просторового ресурсу цього басейну [18, с. 3]. Слід звернути увагу на те, що

свого часу рукопис вказаної монографії було погоджено редакційно-видавничою колегією Національного агентства морських досліджень і технологій при Кабінеті Міністрів України.

«Первісна діяльність» – це заходи, виділення фінансових та інших активів, вивчення, висновки, дослідження, технічна розробка, а також інша діяльність, що стосується ідентифікації, відкриття та системного аналізу й оцінки поліметалічних конкрецій, а також складання техніко-економічного обґрунтування їх розробки. Така діяльність включає: будь-яку діяльність на морі за спостереженням та оцінкою (що має на меті встановлення й документування природи, форми, концентрації, місцезнаходження та змісту металів у поліметалевих конкреціях та екологічних, технічних та інших відповідних факторів, які мають братися до уваги до їх розробки), а також видобуток у Районі поліметалічних конкрецій з метою конструювання, виготовлення і випробування устаткування, призначеного для використання у разі їх розробки [8].

При цьому UNCLOS 82 визначає, що складники морської діяльності насамперед мають бути «правомірними з точки зору міжнародного права видами використання моря (“*internationally lawful uses of the sea*”)» за умов дотримання відповідних положень (“*subject to the relevant provisions*”), які стосуються свобод, зазначених у статті 87 (“*the freedoms referred to in article 87*”) [8]. У статті 87 йдеться про складники свободи відкритого моря (“*freedom of the high seas*”): свободу судноплавства (“*navigation*”), свободу польотів (“*overflight*”), свободу прокладати підводні кабелі і трубопроводи (“*to lay submarine cables and pipelines*”), свободу будувати штучні острови та інші установки (“*to construct artificial islands and other installations*”), свободу рибальства (“*fishing*”), свободу наукових досліджень (“*scientific research*”), що мають здійснюватися відповідно до умов, які визначаються певними положеннями UNCLOS 82 та іншими нормами міжнародного права та застосовуються до всіх частин моря (“*all parts of the sea*”), які не входять ні до виключної економічної зони (слід додати – ні до прилеглої зони), ні до територіального моря будь-якої держави або архіпелажних вод держав-архіпелагів [8] (тобто йдеться про певні райони (зони, частини) моря, що перебувають поза межами суверенітету та національної юрисдикції прибережних держав, саме звідси впливає необхідність визначення просторових меж указаних районів (зон, частин) моря).

Зауважимо, що UNCLOS 82 не має визначення саме поняття «відкрите море», але у ст. 1 Конвенції

про відкрите море «слова «відкрите море» означають усі частини моря, що не входять ні у територіальне море, ні у внутрішні води будь-якої держави [19, ст. 1]; які «не входять ані в територіальні води, ані в архіпелажні води» [16, с. 173]. Отже, поняття «відкрите море» слід розуміти як морські простори – поверхню і товщу морських вод, які перебувають за межами суверенітету будь-якої держави. Зазначимо, що доволі часто використовують термін «міжнародні води», але слід мати на увазі, що в цьому разі йдеться про умовну, таку, що не отримала закріплення в міжнародно-правових актах, назву вод відкритого моря [16, с. 141].

Наведене дає підстави для висновку, що визначення певних понять, які наведені у текстах Мордок 2009 і Мордок 2018 (затверджені відповідно до ПКМУ 2009/1307 і ПКМУ 2018/1108 підзаконними нормативно-правовими актами), не відповідають визначенням, наведеним у нормах чинного законодавства України, зокрема UNCLOS 82 – міжнародного договору України. Визначення поняття, що охоплюється терміносполученням «морська діяльність», як виду цілеспрямованої, правомірної, суспільно корисної соціальної активності

у сфері освоєння морського довкілля, що здійснюється на підставі, в межах, у формах і спосіб, які визначені нормами морського права, чим створюється її специфічний (видовий) правовий режим, як результат перетворення суспільних відносин між її суб'єктами у «морські правовідносини». Складниками змісту поняття, що охоплюється терміносполученням «морська діяльність», є такі її підвиди: делімітація морських просторів з метою визначення меж дії суверенітету та юрисдикції – визначення правового статусу морських районів (зон, частин); реалізація державного суверенітету, прав власності, суверенних прав і юрисдикції щодо просторових, живих, мінеральних ресурсів певних морських районів з метою їх дослідження/розвідки/вивчення, розробки/видобування та управління раціональним використанням; спорудження та експлуатація засобів забезпечення правомірних форм морської діяльності; реагування на прояви протиправної морської діяльності, ризи та наслідки надзвичайних морських подій. Також необхідним є включення концепту «морська діяльність» до процесу формування та реалізації правової (морської) доктрини для України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.10.2009 р. № 1307. URL: <https://cutt.ly/1n9IAOs>.
2. Про внесення змін до Морської доктрини України на період до 2035 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1108. URL: <https://cutt.ly/nn9IDvM>.
3. Про внесення змін до пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 р. № 1307 та визнання таким, що втратив чинність, пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1108 : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 р. № 1023. URL: <https://cutt.ly/Cn9IHoz>.
4. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. Москва : Сов. энциклопедия, 1989. 815 с.
5. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Харків : Право, 2008. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. 728 с.
6. Крижанівський А.Ф. Правовий порядок в Україні: витоки, концептуальні засади, інфраструктура. Одеса : Фенікс, 2009. 504 с.
7. Краткий словарь по социологии / под общ. ред. Д.М. Гвишиани, Н.И. Лапина; сост. Э.М. Коржева, Н.Ф. Наумова. Москва : Политиздат, 1989. 479 с.
8. Convention on the Law of the Sea, 1982. URL: <https://cutt.ly/Mn9DqP1>.
9. Draft Ocean Space Treaty: working paper / submitted by Malta. Part I. Ocean space. Chapter I. Definitions: United Nations General Assembly. 23 August 1971. 89 p. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/640533>.
10. Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter, 1972. URL: <https://cutt.ly/Sn9SBf6>.
11. UN Convention on the Law of the Sea, 1982: A Commentary. Vol. II. Center for Oceans Law and Policy and Koninklijke Brill NV. / Editor-in-Chief Myron H. Nordquist. Leiden : Martinus Nijhoff Publishers; Brill Academic Publishers, 2003.
12. Про затвердження порядку митного оформлення продукції морського промислу, яка ввозиться на митну територію України : Наказ Держмитслужби № 504 від 17.08.1998. URL: <https://cutt.ly/pn9SM4z> (втр. чин.).
13. Шамратова А.В. Морская энциклопедия. Москва : ТЕРРА, 2002. 384 с.
14. Водний кодекс України, 1995. URL: <https://cutt.ly/wn9IXuF>.
15. Про затвердження Порядку здійснення медико-біологічної оцінки якості та цінності природних лікувальних ресурсів, визначення методів їх використання : Наказ МОЗ України від 02.06.2003 р. № 243. URL: <https://cutt.ly/cn9IVrg>.

16. Словарь международного морского права / Отв. ред. Ю.Г. Барсегов. Москва : Междунар. отношения, 1985. 256 с.
17. Высоцкий А.Ф., Цемко В.П. Черноморско-Азовский бассейн (правовые вопросы использования пространств и ресурсов). Киев : Наук. думка, 1991. 252 с.
18. Щипцов О.А., Сфремов В.С. Транспортне освоєння Азовського моря: Історичний екскурс і сучасність. Київ : Будівельник, 1995. 144 с.
19. Convention on the High Seas, 1958. URL: <https://cutt.ly/Ln9IbmR>.